

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС УЧЕНОГО

Етичний кодекс є системою загальних етичних вимог (імперативів), які повинен неухильно виконувати кожен справжній вчений у процесі своєї наукової діяльності. Кодекс регулює відносини науковців між собою та із суспільством. Він установлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності колег під моральним кутом. Основним завданням кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного зокрема.

Ключові слова: вчений, етичний кодекс, імперативи, моральні виміри науки, наукові співтовариства.

Наука тісно пов'язана з розвитком моральності, залежить від моральних цінностей і імперативів різних епох, в свою чергу мораль часто регулюється і навіть визначається наукою. Наукове знання, з'ясовуючи, що можна і що не можна в дійсності, намічає межі і орієнтири пізнання, межі дозволеного і недозволеного, тим самим усвідомлюється сфера реальних можливостей людини, вдосконалюються критерії морального вибору. Таким чином, наука є не лише виробництвом знань, але й виробленням певних етичних норм.

Наука як соціальний інститут передбачає наявність певної системи ціннісних орієнтацій, цільових установок й імперативів. Для того, щоб успішно проводити дослідження і служити Істині, кожен вчений повинен їх освоїти. Порушення етичних принципів, імперативів повинно каратися науковим співтовариством, незважаючи на минулі заслуги.

Вчений творить в суспільстві, чия історія, чий сучасний стан неперервно впливає на нього. І, звичайно, існує зворотній зв'язок – вчені нарівні з рештою мислячих людей впливають на суспільство.

Служіння моральним ідеалам слідує з розуміння вченим своєї відповідальності перед суспільством. Вченому багато дано. Його творча праця виробляє в нього строге і неупереджене мислення, здатність до точного логічного міркування. Суспільство уважно прислухається до слів ученого: його діяльність може мати серйозні наслідки для людства.

У науковому товаристві склалася з часом своя система моральних норм, імперативів, заборон, які регулюють наукову діяльність – тобто етичний кодекс чи імперативи вченого. В усьому світі етичні кодекси вченого базуються на розумінні того, що належна практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі наукового співтовариства та між ним і суспільством, що є необхідним для розвитку науки. Вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень. На жаль, останнім часом така довіра похитнулася у зв'язку з тим, що в багатьох країнах спостерігалися серйозні порушення етики, які підірвали авторитет науки та довіру суспільства до вчених. Зокрема в Україні на початку 90-х рр. відбулося нівелювання етичних норм, коли загальнолюдські цінності піддалися комерціалізації, а в суспільстві запанував культ «золотого теляти». У науковій сфері України буйно «цвіте» корупція. Щоб запобігти такому розвитку подій в Україні, всі науковці мають усвідомлювати важливість високоетичної поведінки та свою відповідальність за формування громадської думки щодо науки.

В етичному кодексі ученого знаходять своє відображення, по-перше, загальнолюдські моральні вимоги і заборони, такі, наприклад, як «не вкради», «не бреш», пристосовані, зрозуміло, до особливостей наукової діяльності. Скажемо, як щось схоже до краді оцінюється в науці плагіат, коли науковець видає наукові результати, одержані кимось іншим за свої, брехнею вважається навмисне створення /фальсифікація/ даних експерименту.

Справжня наукова творчість – моральне заняття... На вищому рівні служіння Істині вчений виявляється поборником моральних ідеалів людства.

Перший імператив вченого проголошує вищим обов'язком вченого служіння Істині. Саме звітування вчених заповнене свідченнями про першорядність дотримання цієї вимоги. Так, А. Ейнштейн головним у науці вважав пошук істини і гармонії: «Людина прагне якимось адекватним способом створити в себе просту і ясну картину світу». Широко відомий, наприклад, вислів Аристотеля: «Платон мені друг, але істина дорожча», смисл якого в тому, що в прагненні до істини вчений не повинен рахуватися ні з своїми симпатіями і антипатіями, ні з якими б то не було іншими

привхідними обставинами. Історія науки й історія людства з вдячністю шанує імена подвижників, таких, як Дж. Бруно, які не зрікалися своїх переконань перед загрозою найтяжчих випробувань і навіть самої смерті. За прикладами, між іншим, не обов'язково заглиблюватися в далеку історію. Досить пригадати слова російського біолога М. Вавилова: «Ми на хрест підемо, а від своїх переконань не відмовимося», який виправдав ці слова власною трагічною долею. Психологічні дослідження також підтверджують, що більшість учених бачать смисл життя в діяльності зі встановлення об'єктивної істини.

Другий імператив вченого проголошує корисність його діяльності для суспільства. Сьогодні це звучить особливо актуально, тому що наукові результати швидко впроваджуються в практику і дають відчутний ефект, але ще більше це пов'язане з тим, що застосування наукових досягнень може приносити не лише благо, але й зло, що породжує надзвичайно складну проблему відповідальності вчених за свої відкриття. Учений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які може заподіяти застосування неперевіраних нових наукових знань. Наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричинити шкоди довкіллю. Якщо такого пошкодження неможливо уникнути, вплив людини повинен бути зведений до мінімуму, а середовище після завершення дослідження відновлене до його первинного стану.

При всій своїй актуальності проблема соціальної відповідальності вченого має глибокі історичні корені. Протягом століть, з часу зародження наукового пізнання, віра в силу розуму супроводжувалась сумнівом: як будуть використані його плоди? Чи є знання силою, яка служить людині, і чи не обернеться вона проти неї? Широко відомі слова біблейського Еклезіаста: «...Во многой мудрости много печали, и кто умножает познания, умножает скорбь».

Співвідношенням істини і добра в наукових дослідженнях цікавилася вже антична філософія. Сократ досліджував зв'язок між знаннями і доброчесністю, і з того часу це питання стало одним із вічних питань філософії, яке постає в найрізноманітніших виглядах. Сократ учив, що за своєю природою людина прагне до кращого, а якщо творить зло, то лише з невідання, тоді, коли не

знає, в чому полягає істинна добродетель. Тим самим пізнання виявлялось, з одного боку, необхідною умовою благого, доброго життя, а з іншого, – однією з головних її складових частин. Аж до нашого часу така висока оцінка пізнання, вперше обґрунтована Сократом, залишалася і залишається основоположною, на якій спирається європейська культура. Якими б не були впливовими в різні часи історії сили невігластва і забобон, сходжена до Сократа традиція, яка стверджує гідність і суверенність розуму і яка етично виправдовує пізнання, була продовжена.

З цими імперативами вченого пов'язана одна з основних норм науки – універсалізм, який орієнтує вченого на об'єктивність знання, незалежність його від особистісних характеристик автора. Саме цей принцип «робити науку міжнародним співтовариством пов'язаний» з всезагальним характером наукового знання.

Необхідністю боротьби за істину продиктована інша норма науки – «організований скептицизм», який орієнтує вченого на критичне ставлення до своїх праць і досліджень інших вчених заради утвердження Істини. Ця норма пов'язана з відповідальністю вченого за науковість, істинність його результатів. Він повинен піддавати критичній оцінці будь-яке знання – як свої відкриття, так і чужі.

Однак для досягнення Істини не досить сумнівів і критики, адже вчений у своїй творчості ґрунтується на досягненнях своїх попередників, і жодна не має смислу поза суспільством, тому що це суперечить всезагальній природі науки. Норма комунікативності спонукає вченого ділитися своїми відкриттями з усім науковим співтовариством, оскільки визнання – основний механізм соціальної взаємодії в науці, і воно створює доступність інформації, стимулюючи подальший пошук Істини.

Наукова праця вимагає абсолютної правдивості. Дуже часто результати дослідження можуть суперечити очікуванням, «різати» під корінь вихідну концепцію. Основний етичний принцип наукової роботи – чесне ставлення до цих результатів. Тут потрібна мужність. Тим більше вона необхідна, коли вже опублікована робота виявляється помилковою, і її спростовують. Чесний вчений вимушений визнати свою помилку, прийняти науково аргументоване заперечення. Слід як можна раніше зробити наукові результати надбанням світу науки, але дослідник повинен бути

гранично переконаним у своїй правоті і вміти всебічно довести це, а також бути готовим, що його не відразу зрозуміють.

Найважливішою в сфері етики вченого світу є проблема авторства наукових відкриттів, проблема плагіату, компетентності і фальсифікації. В науковому співтоваристві прийнято встановлювати досить жорсткі санкції за здійснення подібних актів. Учений може помилятися, але не має права фальсифікувати. Наукова спільнота не сприймає науковців, які займаються плагіатом, бойкотує їх, пориває з ними всілякі наукові контакти, відмовляється від спільної роботи. Для досліджень, які претендують на науковий статус, строго обов'язковим є інститут посилань, завдяки якому фіксується авторство тих чи інших ідей. Інститут посилань – це «академічна складова науки». Крім того, цей інститут забезпечує селекцію того нового, яке свідчить про зростання наукового знання.

У повсякденній науковій діяльності, звичайно, буває нелегко відразу ж оцінити одержане знання як істину або помилку. І ця обставина знаходить відображення в нормах наукової етики, які не вимагають, щоб результат кожного дослідження обов'язково був справжнім знанням. Вони вимагають лише, щоб цей результат був новим знанням і так чи інакше (логічно, експериментально тощо) обґрунтованим. Відповідальність за дотримання такого типу вимог лежить на самому вченому, і він не може переадресувати їх комусь іншому. Для того щоб задовольнити ці вимоги, він повинен: добре знати все те, що зроблено і що робиться в його галузі науки; публікуючи результати своїх досліджень, чітко вказувати, на які дослідження попередників і колег він опирався, і саме на цьому фоні показувати те нове, що відкрито і опрацьовано ним самим. Крім того, в публікації вчений повинен навести ті докази і аргументи, за допомогою яких він обґрунтовує одержані результати, при цьому він зобов'язаний дати вичерпну інформацію, яка дає можливість провести незалежну перевірку його результатів.

Основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання Істини та бажання збагатити науку новими знаннями. Осягання Істини – єдиний інтерес і мета в роботі вченого. Він повинен використовувати дослідження як спосіб досягнення фінансового успіху і швидкого набуття престижу.

Науковець у жодному випадку не повинен втрачати професійної незалежності. При прийнятті науковцем фахових

рішень мотиви матеріальної та особистісної вигоди, кар'єри, задоволення власних амбіцій не повинні переважати. Науковець має право на матеріальну винагороду своєї праці у встановленому законом порядку, він повинен захищати право на справедливую оцінку й оплату своєї праці з боку держави, уникати принижень і фінансової дискримінації, працюючи у приватних установах.

Учений не бере жодної оплати чи іншого доходу від своїх аспірантів і докторантів. Не дозволяється проведення індивідуальних чи групових занять або консультацій, оплачуваних аспірантами чи докторантами.

Існують й інші імперативи наукової діяльності. Вони не рідко суперечливі і відомі як антиномії науки. Всі вони належать головним чином до правил пошуку Істини і пов'язані з особливостями наукової діяльності. Так, потрібно все піддавати сумніву в ім'я істини, але одночасно потрібна підвищена сприятливість до нового в науці. В науковому дослідженні необхідна тверезість думки і поряд з нею ризик, сміливість у зв'язку з непередбачуваністю наукового результату. Необхідна залізна логіка, яка йде поряд з алогічною фантазією. Треба «вжитися» в справу, але при цьому зберігати критичне ставлення до свого товариша і бути стороннім спостерігачем. Вчений не чинить дій, які можуть завдати шкоди професійній репутації іншого вченого. Він не має права прилюдно ставити під сумнів чи дискредитувати професійну кваліфікацію іншого науковця. Фахові зауваження на адресу колеги повинні бути аргументованими, коректними, необразливими за формою, висловленими в особистій розмові до того, як це питання обговорюватиметься науковим співтовариством або етичним комітетом чи комісією. За наявності неспростовних доказів неетичної поведінки чи непрофесійних дій ученого наукове товариство має у відкритій неупередженій дискусії дати їм відповідну оцінку. Учений має активно протидіяти псевдонауці, виступати проти розповсюдження в суспільстві псевдонаукових поглядів і рекомендацій. Він повинен активно протистояти будь-якій недостовірній інформації у наукових виданнях та засобах масової інформації. Видання наукового характеру, виступи науковців на наукових форумах, просвітницька діяльність через засоби масової інформації повинні бути бездоганними в етичному плані, обмежуватися об'єктивною

науково-практичною інформацією і не містити елементів несумлінної конкуренції, реклами і самореклами.

У наукових публікаціях вчені повинні дотримуватися вимог щодо авторського права. Включення себе чи інших осіб без достатньої на те підстави до авторського колективу або замовчування прізвищ осіб, які брали активну участь в дослідженнях, як і плагіат, є грубим порушенням принципів фахової етики. Безпринципне ставлення і байдужість до спотворення наукової істини, приховування членом наукового колективу принципів погрішностей наукового дослідження є неприпустимим.

Учений має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань та досвіду і дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду. Будь-яка дискримінація на підставі національності, статі, раси, політичних поглядів, культурної та соціальної приналежності є несумісною з цим принципом. Свою думку про роботу та наукові досягнення колег вчений висловлює чесно, чітко та неупереджено. Як вишукано ввічливі та прихильні, так упереджено негативні висловлювання неприпустимі. Підготовка об'єктивного критичного висновку про наукову працю колеги повинна розглядатися як обов'язок, від виконання якого вчений не має права ухилятися.

Вчений несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних праць, учений має бути неупередженим. При недотриманні цих вимог він позбавляється права виступати опонентом. Вкрай неприпустимими є непоодинокі випадки, коли аспірант чи докторант сам пише «відгук» опонента на свою роботу.

Під час обговорення результатів виконаних досліджень, наукової полеміки з певних наукових проблем і концепцій та висловлювання критичних зауважень учений повинен дотримуватися принципів рівноправності, фактичної обґрунтованості та достовірності. Принцип рівноправності гарантує рівні права всім учасникам дискусії або полеміки незалежно від наукових ступенів і звань. Принцип фактичної обґрунтованості виключає необ'єктивну критику. Принцип достовірності забороняє будь-які переколювання з метою приниження або дискредитації.

При проведенні експертного розгляду вчений має зберігати незалежність і не піддаватися тиску при підготовці та виголошенні висновків. Обираючи кандидатів для проведення дослідження або на інші наукові посади, вчений як експерт має об'єктивно оцінювати претендентів. Він не повинен надавати перевагу своїм учням, представникам своєї наукової школи тощо. При конфлікті інтересів учений повинен ставити загальні інтереси науки вище за інтереси особистості чи своєї установи.

Необхідна організація науки та управління нею, і водночас потрібна свобода творчості. Це пов'язано з функціонуванням науки як соціального інституту, з необхідністю співвідносити свої результати з працями інших вчених, з етичними проблемами наукового виробництва і спілкування (питання співавторства, вміння сперечатися і визнавати свої помилки тощо). Свобода в науці – це насамперед свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їх вирішення й понад усе – свобода думки та слова. Свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм. Учений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрямки науки.

Учений має дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень на основі глибоких знань про доробок світової науки у певній галузі. Він зобов'язаний вишукувати найбільш прийнятні з огляду на адекватність та економічну виправданість шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника. Вимога об'єктивності несумісна з упередженими думками, вона вимагає обґрунтування тверджень логікою і фактами. Один з основних моральних принципів науки – засудження суб'єктивізму.

Серйозною проблемою в науці є спільна віра в авторитети, яка часто заважає науковому знанню розвиватися. Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб

упереджено впливати на характер отриманих в дослідженні даних і висновків. Учений повинен служити лише об'єктивній Істині.

Для наукової праці він оточує себе співробітниками тільки на основі неупередженої оцінки їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис. Він повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації. Взаємини зі співробітниками він будує на принципах справедливості, виявляє доброзичливість і підтримку своїм учням та оцінює кожного з них об'єктивно. Як керівник наукової школи вчений має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці. Керівник наукової школи не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам, він зобов'язаний обґрунтувати, але не нав'язувати членам наукової школи своє наукове бачення проблеми.

Керівник наукової школи має з повагою ставитися до членів школи і до їхнього вільно й критичного мислення, не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями, з членами інших наукових шкіл. Він поважає їх право на вільне об'єднання, самоврядування та членство в колегіальних академічних організаціях, прислухається до думки наукового співтовариства щодо тематики, методів і форм проведення досліджень.

Вчений не повинен займатися політичною, націоналістичною, релігійною агітацією й пропагандою в робочий час, спонукати колег і своїх учнів до дій і вчинків, несумісних зі званням вченого.

Розглянуті тут і багато інших імперативів вченого складають етичну систему науки. Вони відображають, з одного боку, всезагальну природу науки і її особливості, вимоги до вченого, з іншого, – природу самого вченого. Їх реалізація на практиці залежить від положення науки і вченого в суспільстві, від характеру самого суспільства.

Семён Гончаренко

ЭТИЧЕСКИЙ КОДЕКС УЧЁНОГО

Этический кодекс является системой общих этических требований (императивов), которые должен неуклонно выполнять каждый настоящий учёный в процессе своей научной деятельности. Кодекс регулирует отношения учёных между собой и с обществом. Он устанавливает основы для оценки учёным своей

собственной работы и деятельности коллег под нравственным углом. Основной задачей кодекса является предоставление приоритета нравственным измерениям науки и социальной ответственности сообщества учёных и каждого учёного в частности.

Ключевые слова: учёный, этический кодекс, императив, моральные аспекты науки, научные сообщества.

Semen Goncharenko

ETHICAL CODE OF SCIENTIST

Ethical code is a system of general ethical requirements (imperatives) to be strictly met by each true scientist in the process of his/her scientific activity. The code regulates relations of scientists with each other as well as with the society/ it establishes main bases for evaluating his/her own activity as well as that of colleagues from the angle of morality. The major task of the Code consists in providing priority to moral aspects of science and social responsibility of both the community of scientists and each scientist in particular.

Key words: scientist, ethics code, imperatives, moral expanses of science, scientific communities.
